

BUSINESS & DIPLOMACY REVIEW

**2. évfolyam, 2. szám
2024/2**

TARTALOM

- Sáringer János – Marosán Bence: Civilizáció-elméleti megközelítések és nemzetközi kapcsolatok: egy történeti és elméleti értelmezés kísérlete
- Gyene Pál: EP választások 2024 – Az eredmények mérlege
- Kovács-Gergely Marianna: Magyarország és a bécsi konzuli egyezmény a külügyminisztériumi iratok tükrében (1961–1964)
- Hámori Antal: A fogyasztóvédelmi jog fejlődése
- Gábor András: How can an International Law course develop the professional identity of International Relations Master's students?

Business & Diplomacy Review

Kiadó: Budapesti Gazdasági Egyetem

Szerkesztőség

1165 Budapest, Diósy Lajos u. 22-24.

E-mail: Marosan.BencePeter@uni-bge.hu

<https://uni-bge.hu/hu/business-diplomacy-review>

Főszerkesztő

Sáringér János

Felelős szerkesztő

Buday-Sántha Andrea

Szerkesztőbizottság tagjai

Sándorné Kriszt Éva, elnök

Bába Iván

Bárczi Zsófia

Csekő Katalin

Ferkelt Balázs

Juhász Tímea

Nagy Milada

Marinovich Endre

Marosán Bence Péter, szerkesztőségi titkár

Murádin János Kristóf

Válóczi Marianna

Tipográfia és tördelés

Nagy és Heteyi Kft.

ISSN 3004-0116

HU ISSN 3004-0116

Business & Diplomacy Review állandó lektorai

Prof. Dr. Bajomi-Lázár Péter, PhD

Dr. habil. PaedDr. Bárczi Zsófia, PhD

Dr. habil. Buday-Sántha Andrea, PhD

Dr. Csekő Katalin, PhD

Dr. habil. Domonkos Endre, PhD

Dr. Ferkelt Balázs, PhD

Dr. Gyene Pál, PhD

Dr. Harsányi Dávid, PhD

Dr. Horváth Annamária, PhD

Dr. habil. Krasztev Péter, PhD

Dr. habil. Juhász Tímea, PhD

Dr. habil. Marosán Bence Péter, PhD

Dr. habil. Murádin János Kristóf, PhD

Dr. Nagy Milada, PhD

Dr. Pólya Éva, PhD

Dr. habil. Sáringer János, PhD

Dr. Válóczy Marianna, PhD

Dr. Zelena András, PhD

TARTALOM

ELŐSZÓ <i>Buday-Sántha Andrea</i>	5
CIVILIZÁCIÓ-ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK ÉS NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK: EGY TÖRTÉNETI ÉS ELMÉLETI ÉRTELMEZÉS KÍSÉRLETE I. <i>Sáringer János</i> <i>Marosán Bence Péter</i>	7
EP VÁLASZTÁSOK 2024 – AZ EREDMÉNYEK MÉRLEGE <i>Gyene Pál István</i>	29
MAGYARORSZÁG ÉS A BÉCSI KONZULI EGYEZMÉNY A KÜLÜGYMINISZTERIUMI IRATOK TÜKRÉBEN (1961–1964) <i>Kovács-Gergely Marianna</i>	47
A FOGYASZTÓVÉDELMI JOG FEJLŐDÉSE <i>Hámori Antal</i>	65
HOW CAN AN INTERNATIONAL LAW COURSE DEVELOP THE PROFESSIONAL IDENTITY OF INTERNATIONAL RELATIONS MASTER’S STUDENTS? <i>Gábor András</i>	78

Jelen számunk szerzői

Dr. András Gábor, PhD, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, andrasi.gabor@uni-bge.hu

Dr. habil. Buday-Sántha Andrea, PhD, főiskolai docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, buday-santha.andrea@uni-bge.hu

Dr. Gyene Pál, PhD, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, gyene.palistvan@uni-bge.hu

Dr. jur. Hámori Antal, PhD, egyetemi docens, fogyasztóvédelmi kutatócsoportvezető, Budapesti Gazdasági Egyetem, hamori.antal@uni-bge.hu

Kovács-Gergely Marianna, PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, gergely.mari@gmail.com

Dr. habil. Marosán Bence Péter, PhD, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, marosan.bencepeter@uni-bge.hu

Dr. habil. Sáringer János, PhD, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem, saringer.janos@uni-bge.hu

CIVILIZÁCIÓ-ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK ÉS NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK: EGY TÖRTÉNETI ÉS ELMÉLETI ÉRTELMEZÉS KÍSÉRLETE I.

Sáringer János
Marosán Bence Péter

Absztrakt

A szuverén államok kapcsolatainak különböző elemzési módszerei azóta léteznek, mióta vannak modern szuverén államok, vagy legalábbis azok valamiféle előzményei. Megtaláljuk ezt a modern kor hajnalán Jean Bodinnél (*Hat könyv a köztársaságról*, 1576), illetve Hugo Grotiusnál (*A háború és a béke jogáról*, 1625), de ugyanígy jelen van a probléma Thomas Hobbes századokon át meghatározó művében (*Leviatán*, 1651), illetve John Locke különböző munkáiban. E tekintetben talán a legfontosabb két további, 20. század előtti fejleményt Immanuel Kant (*Az örök béke*, 1795), és Georg Wilhelm Friedrich Hegel (*A jogfilozófia alapvonalai*, 1820) munkái jelentik. A 20. században azután e tekintetben elindult egy folyamatos, és egyre inkább tudományos jellegű építkezés, kezdetben erőteljesen metafizikai jellegű civilizáció-elméleti próbálkozásokkal, amelyek immár nagyobb kulturális alakzatokat és államközi kapcsolatrendszereket tekintettek át, és amelyek közül a legjelentősebb talán Oswald Spengler, *A nyugat alkonya* c. műve (1918, 1920). Később az ilyen jellegű átfogó kísérletekben a metafizika felhangok egyre tompultak, mint például Norbert Elias *A civilizáció folyamata* c. munkájában (1939), Arnold J. Toynbee *Értekezés a történelemről* c. 12 kötetes művében (1934-1961), valamint Henry Kissinger *A történelem értelme* c. dolgozatában (1950). Azután, a jelenkorhoz közelítve, mind módszerükben, mind szemléletmódjukban az újabb és újabb vonatkozó kísérletek egyre szakszerűbbek lettek (Francis Fukuyama, *A történelem vége és az utolsó ember*, 1992, Samuel Huntington, *A civilizációk összecsapása*, 1996, Niall Ferguson, *Civilizáció: A Nyugat és a többiek*, 2011). Elemzésünkben azt próbáljuk megmutatni, hogy ezek a kísérletek egy jellegükben is folyamatosan változó történelem jelenségegyüttes-

re próbáltak reflektálni, mindegyiknek van valamiféle, sok esetben (bár nem mindig) egymással is kompatibilis igazságmagja; és hogy a történelemben a racionalizálódás és adott esetben a morális tekintetben is erőteljesebb felelősségvállalás folyamatai, bár nem teljesen egyenesvonalúan, de azért valamennyire érvényesülnek.

Kulcsszavak: civilizáció-elméletek, nemzetközi kapcsolatok, kultúra-közi kapcsolatok, szuverén államok, racionalizálódás a történelemben

Abstract

Different methods of analysing the relations between sovereign states have existed since the existence of modern sovereign states, or at least some predecessors to them. We can find it in Jean Bodin (*Six books of the commonwealth*, 1576) and Hugo Grotius (*On the Law of War and Peace*, 1625) at the dawn of the Modern Age, but it is also present in Thomas Hobbes' seminal work (*Leviathan*, 1651) and in the various works of John Locke. Perhaps the two most important further pre-20th century developments in this respect are the works of Immanuel Kant (*Perpetual Peace*, 1795) and Georg Wilhelm Friedrich Hegel (*Elements of the Philosophy of Right*, 1820). In the 20th century we witness the beginning of continuous and increasingly scientific endeavours in this respect, with attempts within the field of civilisation theory, initially of a highly metaphysical nature, now taking in larger cultural formations and inter-state relations, perhaps most notably Oswald Spengler's *The Decline of the West* (1918, 1920). Later, in comprehensive attempts of this kind, the metaphysical overtones became more and more muted, as in Norbert Elias's *The Civilizing Process* (1939), Arnold J. Toynbee's 12-volume *A Study of History* (1934-1961), and Henry Kissinger's *The Meaning of History* (1950). Subsequently, as we approach the present, more and more relevant attempts have become increasingly specialised, both in method and approach (Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, 1992; Samuel Huntington, *The Clash of Civilisations*, 1996; Niall Ferguson, *Civilisation: The West and the Rest*, 2011). In our analysis, we will try to show that these attempts have tried to reflect on a complex

of historical phenomena, which are also constantly changing in character, that each of them has a core of truth, in many cases (though not always) compatible with each other; and that the processes of rationalisation and, in certain cases, even a moderate increase in moral responsibility in history, though not entirely in a straight line, are to some extent prevailing.

Keywords: theories of civilizations, international relations, intercultural relations, sovereign states, rationalization in the history

Bevezetés

A jelen tanulmány kettős célt tűz ki maga elé. Egyfelől a nemzetközi kapcsolatok legfőbb elméleti típusainak egyes lényegesebb, kiemelkedőbb történeti előfutárait szeretnénk elemezni, megvitatva, hogy ezen elméletalkotók megfontolásai mennyiben vetítették előre a későbbi kiforrottabb és szisztematikusabb koncepciókat. Másfelől azt szeretnénk érzékeltetni, hogy a 20. században kibontakozó, nagyobb *civilizációs elméleteknek*, amilyeneket többek között Oswald Spengler (2023), Arnold J. Toynbee (1971), Norbert Elias (1987), vagy később Samuel Huntington (2019) vagy Niall Ferguson (2023), érvényes, tartalmas és fontos mondanivalójuk lehet a nemzetközi kapcsolatok elméletére vonatkozólag. Arról van szó nevezetesen – ami pont a nemzetközi kapcsolatok korábbi, 20. század előtti, egészen az antikvitásba visszanyúló, alapvetően európai kulturális háttérű előfutárainál még nem vált, mert alapvető okokból kifolyólag nem is nagyon válhatott explicitté vagy egyáltalán tudatossá –, hogy a politikai, és speciálisan a nemzetközi viszonyokat alakító döntéshozatalban a civilizációs, illetőleg kulturális háttér lényegi, meghatározó szerepet játszhat, és az ilyen döntések megértésénél pont a civilizációs és kulturális tényezők pontosabb tisztázása, alaposabb tanulmányozása, elengedhetetlen.

A nemzetközi kapcsolatok 20. században kibontakozó főbb elméletei, mint az idealizmus, realizmus, neorealizmus, konstruktivizmus,¹ legalábbis bizonyos fontosabb elméleti magvaikat, megfontolásaikat tekintve, kezdetlegesebb formában mind feltűntek korábban, a tör-

¹ Ehhez ld.pl.: Egedy, 2011.

ténelem színpadán, korábbi politikai elméletalkotók műveiben. Attól függetlenül, hogy legkésőbb az újkortól kezdve rengeteg vita ment – olyan szerzők között, mint Machiavelli (2024), Hugo Grotius (1999), Jean Bodin (1987), Thomas Hobbes (1999) vagy John Locke (1986) –, hogy az államok viszonyát mennyire önös érdekük határozta meg, illetve mennyire tekintheti vagy kell-e tekintenie egy államnak, hogy más államokkal való viszonyát a kölcsönös béke és a harmonikus együttműködés irányába terelje, adott esetben akár azon az áron is, hogy a saját állam érdeke kisebb vagy nagyobb csorbát szenvedett, az is lényeges ténynek tűnik – és pontosan ebből a szempontból kap a jelen tanulmányban a civilizáció-elméleti megközelítés tematikusan is releváns, lényegbevágó szerepet –, hogy az adott országok kulturális, illetve civilizatorikus háttére alapvető módon hozzájárul ahhoz, hogy *a politikai döntéshozók hogyan értelmezik, fogják föl az általuk vezetett politikai alakulat érdekeit*. Magyarul: alapvetően más célkitűzéseket és döntéseket valószínűsíthetünk egy olyan állam vezetőjénél, amelyiknek a nyugati, keresztény háttérű vagy alapvetően szekuláris, világi civilizációs keretrendszer szolgál általánosabb kontextusként,² mint egy olyan ország vezetője vagy döntéshozó testülete, ahol például a tradicionális iszlám a meghatározó, és a szóban forgó vezetőknél, alkalmasint, az általában vett iszlám (vagy annak bizonyos, síita vagy szunnita változata) geopolitikai és globális pozícióinak a javítása jelenik meg kiemelkedő szempontként.

Tanulmányunk végén azt szeretnénk megmutatni, hogy a civilizáció-elméleti megközelítés jó kiegészítést nyújt a nemzetközi kapcsolatok standard modelljeihez és elméleteihez, és hogy a nemzetközi vonatkozású döntéshozatal okainak, motivációinak közelebbi értelmezéseiben tulajdonképpen mindenütt be kellene emelni a képbe a civilizációs háttér elemzését, mely nélkül mind az adott döntéshozó vélt vagy valós érdeke (egy realista vagy neorealista paradigmán belül), mind pedig a kitűzött, a nemzetközi kapcsolatok harmonizációja irányába mutató célok (egy idealista perspektíva keretei között)

---

² Ehhez manapság, úgy vélem, kiváló keretrendszerként lehet használni a Ronald Inglehart (1934–2021) és tanítványai (mindenekelőtt: Amy C. Alexander és Christian Welzel) által kidolgozott, és évről-évre felmérések formájában alkalmazott és folyamatosan finomított, gazdagított modellt, a Világérték Vizsgálatokat (World Value Survey), valamint a hozzá kapcsolódó értéktérképet (vö. pl. Inglehart és Welzel, 2005).

absztrakt és egyoldalú marad. Noha tisztában vagyunk azzal, hogy a kulturális és civilizációs tényezők a nemzetközi kapcsolatok konstruktivista modelljein belül (pl. Onuf, 1989) kiemelt szerepet élvez, amit javasolni szeretnénk, hogy ezeket a tényezőket minden korábinál jobban és intenzívebben vonják be a nemzetközi kapcsolatokkal összefüggő politikai döntéshozatal, illetve általában a nemzetközi kapcsolatok elemzésébe.

A tanulmány négy nagyobb további egységre oszlik. II. A nemzetközi kapcsolatok modern elméleteinek fontosabb történelmi előfutárai. III. A nemzetközi kapcsolatok legfontosabb 20. századi modelljei és igazodási pontjai. IV. Főbb civilizációs elméletek. V. Konklúzió. A civilizáció-elméletek, mint keretmodell alkalmazása a nemzetközi kapcsolatok problémakörére.

A nemzetközi kapcsolatok modern elméleteinek fontosabb történelmi előfutárai

A nemzetközi kapcsolatok különböző modelljei kezdetleges, alkalmasint jelzésszerű formában számos korábbi, a 20. század előtt élt elméletalkotó műveiben megtalálhatóak. Thuküdidész (2006) például többen, elsősorban Kenneth Waltz (1979, 66) a neorealista koncepció előfutáraként értelmezték (ld. még pl.: Gilpin, 1984, 292).³ A 19. században Friedrich Nietzsche már úgy hivatkozott Thuküdidészre, mint aki megvetette a realista civilizáció (Realisten-Kultur) alapjait. (Nietzsche, 2004). Ebben az értelemben Thuküdidész célja az erkölcsi elveket tagadó realizmus (amorális realizmus) leírása volt, ami alapvetően határozza meg a nemzetközi aktorok (görög poliszok) egymáshoz való viszonyát: „Ti egyáltalán nem gondoltok arra, hogy az a hasznos, ami biztonságos, míg a tisztas és szép cselekedetek kockázattal járnak.” A nemzetközi rendszer modern felfogásának előfutáraként is interpretálhatjuk azt, amikor Thuküdidész rögzítette, hogy az „emberek között jogegyenlőségről csak az erők egyensúlya esetében lehet beszélni, a hatalmas azonban végrehajtja, amit akar, a gyenge pedig meghajlik előtte.” Hangsúlyozta „népet” kizáró (hátér-diplomáciai) tárgyalások jelentőségét is: „Miután nem szólhatunk

³ Ehhez ld. Daniel Garst némileg polemikus célzatú cikkét: Garst, 1989.

az egész néphez, nyilván azért, hogy a tömeget egyetlen összefüggő beszédben előadott s az első hallásra is meggyőzőnek és megcáfolatatlannak ható érveinkkel meg ne zavarjuk (*sic!*) – hiszen jól tudjuk, hogy ezért vezettek minket e szűkebb körű tanács elé -, nos, ti, akik itt ültök, válasszátok a *tárgyalásnak* (Kiemelés MBP, SJ) még ennél is biztosabb módját.” [...] „Nem hátrálni meg az egyenlő előtt, okosan szót érteni az erősebbel s mértékletesen bánni a gyengével, íme, a boldogulás legbiztosabb útjai.” (Thuküdidész, 2006 V. 85–116)

A nemzetközi kapcsolatok 20. században létrejött elméleteinek első, valóban határozott körvonalakat felmutató korai koncepcióit azonban, vélhetően, leginkább az újkorban, illetve a kora újkorban, a 16. században (pl. Machiavelli) fogalmazták meg először.

Míndez szoros összefüggésben volt az ún. vesztfáliai állam fogalmának megjelenésével. A vesztfáliai-rendszer és a vesztfáliai állam fogalma a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békére (1648) vezethető vissza, amivel megszületett a nemzetközi kapcsolatok új szereplője, a területi állam. A területi állam kialakulása hosszabb, kétszáz éves folyamat volt, aminek kezdete a 15. század második felére tehető és a 17. század végére teljesedett ki. Az 1648. évi szerződés először definiálta a modern értelemben vett állami szuverenitást, a több éves megelőző tárgyalássorozattal pedig tovább formálta a diplomáciai érintkezés rendszerét. Létrejött a szuverének anarchiájára, azaz a felettes hatalom nélküli rendre épülő modern nemzetközi kapcsolatok rendszere. A középkori egyházi hatalom gyengülése⁴ és a polgárosodás gazdasági és társadalmi viszonyai szükségessé tették a szuverén hatalom eredetének és gyakorlásának elméleti kimunkálását is. A területi állam megerősítésének igénye újszerű hatalmi technikák megjelenésével és bevezetésével járt együtt, amelyek fokozatosan átalakították a középkori társadalmakat. Elsősorban az államok katonai képességeinek ugrásszerű gyarapodását szükséges említenünk, ami megváltoztatta az adózást, gazdaságfejlesztő intézkedéseket feltételezett (pl. merkantilizmus), valamint bürokratikus apparátusok kiépüléséhez járult hozzá. A történettudomány az ab-

---

4 Friedrich Nietzsche írta: „Isten halott. Isten halott is marad. És mi öltük meg őt! Mivel vigasztaljuk magunkat mi, minden gyilkosok gyilkosai?” Nietzschei mondatoknak többféle értelmezése létezik. Az egyik szerint a 19. századi „izmusok” szorították háttérbe a keresztény univerzalizmus kollektív istentudatát, helyébe pedig beemelték a különböző eszmei áramlatok valamelyikét.

szolutizmus rendszereként írja le a kezdetben nyugat-európai majd később közép- és kelet-európai intézkedéssorozatot. A társadalomtudományok a különböző hangsúlyok szerint a modern racionális állam, az abszolutizmus születése vagy a territoriális állam fogalmának megalkotásával igyekeznek megragadni a jelenség lényegét. (Zsinka, 2022).

A nemzetközi kapcsolatok első, kezdetleges, de mégis többé-kevésbé kiforrott elméletei nem véletlenül akkor kezdtek létrejönni, amikor az újkori szuverén államok kezdtek kialakulni; szoros összefüggésben a szuverenitás első modern, szisztematikusnak mondható koncepcióival. Ebben a környezetben született Niccolo Machiavelli *A fejedelem* című munkája 1513/1532-ben, Jean Bodin értekezése *Az államról* 1576-ban, Thomas Hobbes *Leviatánja* 1651-ben és több más munka.

Machiavelli egy markánsan realista politikai koncepciót fogalmazott meg *A fejedelemben* (2024) és más műveiben. Nála a politika valóban mindenekelőtt a hatalom megszerzéséről és megtartásáról szól, és nemzetközi szinten is a nemzetközi szereplőkben a „fejedelemnek”, értsd: a politikai vezetőnek mindenekelőtt fenyegetést kell látnia, olyan szereplőket, akik, ha módjuk van rá, megpróbálják bekebelezni az országokat, akik tehát érdekszférájuk, és a kínálkozó esetben tényleges területük kiterjesztésére törekednek. Igaz, Machiavelli – ismereteim szerint – sehol nem mondja a később neki tulajdonított mondást, miszerint „a cél szentesíti az eszközt”. A legközelebbi ehhez hasonló, amit Machiavelli állít, az a *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről* c. műben található: „Úgy van rendjén, hogy ha az, amit tesz, vádolja, tettének eredménye felmentse a vád alól, és ha az eredmény jó, mint Romulus esetében, sohasem marad el a megbocsátás, mert azt kell elítélni, aki rombolásra használja az erejét, nem pedig aki javításra” (Machiavelli, 1978, 119). Ehhez azonban feltétlen hozzá kell tennünk a továbbiakat: számos helyen Machiavelli kifejezetten republikánus, tehát köztársaságpárti megfogalmazásokat tesz. Másfelől okvetlenül szükséges ismernünk a megfelelő történelmi kontextust: a 15. és 16. században Itália számos, vetélkedő hercegség, fejedelemség konglomerátuma volt, egyes részei pedig időnként külföldi megszállás alatt álltak. Machiavelli szemei előtt lebegett egy magasabb cél: az egységes, önálló Itália. Machiavelli számára ez egy olyan cél volt, amely valóban szentesített minden eszközt.

Ezzel ellentétben száz évvel később, Thomas Hobbesnál⁵, akinek 1651-es *Leviatán* c. műve (1999) legalább annyira híres-hírhedt opusz volt, mint Machiavelli 1532-ban, öt évvel a szerző halála után kiadott, bár 1513-ban született, *A fejedelem* c. alkotása, és az előbbiben mégis egy jóval cinikusabb koncepciót találunk, mint Machiavellinél. Hobbesnál a politika tényleg csak a hatalom megszerzéséről és megtartásáról szól, minden más csak szöveg és ideológia, „hang és füst” csupán. A nemzetközi politikával és kapcsolatokkal való számvetésében Hobbes jóval szisztematikusabb, mint Machiavelli. Nála az egyes államok is a „természeti állapot” viszonyában állnak egymással, mint az emberek az állam születése előtt, tehát a folytonos anarchia és az állandó, hallgatólagos vagy kifejezett *hadiállapot* viszonyában. Egyik állam arra törekszik, hogy bekebelezze a másikat, és Hobbes szerint ez így is van rendjén. Hobbes szerint a világtörténelem abba az irányba tart, hogy az államok harcából egy állam emelkedjen ki győztesen, minden más országot és államot maga alá gyűrve, egyetlen abszolút szuverénnel az élen, tehát az egész világ élen.

Hobbesnál, talán még jobban, mint Machiavellinél, egy kölcsönös paranoia uralta politikai horizontról kell beszélünk. Az államot egy mindenható uralkodó, a *szuverén*, vezeti, aki Hobbesnál valóban Isten földi képmása, aki még a saját maga által alkotott törvényeknek sincs alávetve, és aki – a természeti törvények határai között – szó szerint *bármit* megtehet, senki sem vonhatja érte felelősségre. Hobbes számára fontos, hogy az állam legfőbb vezetője abszolút hatalommal rendelkezzen, és minden ügyben övé legyen a végső szó, ellenkező esetben, Hobbes félelmei szerint, az anarchia lehetősége – amely Hobbes szerint a legnagyobb fokú társadalmi rossz⁶ – mindig küszö-

---

5 Thomas Hobbes fordította angol nyelvre a Peloponnészoszi háború-t, aki Thuküdidész Machiavellistának állította be. Ebben az interpretációban jelenik meg Thuküdidész később például Kenneth Watz vagy Joseph S. Nye egyes munkáiban. (Romsics, 2009)

6 Sokat idézett szavai szerint: „Következésképpen mindaz, ami háborús időkre érvényes, amikor mindenki mindenkinek ellensége, ugyanez érvényes arra az időkre is, amikor csak annyi biztonságunk van, amennyit saját erőnk, és találékonyságunk nyújt nekünk. Ilyen körülmények között nincs helye a szorgalomnak, mert gyümölcse bizonytalan, ezért azután nincs se földművelés, se hajózás, se tengeren túlról behozott árú, se kényelmes épület, nincsenek nagy erőt igénylő tárgyak ide-oda szállításához szükséges eszközök, semmiféle ismeretszerzés Föld ábrázolására vonatkozóan, se időszámítás, és ami a legrosszabb: örökös félelem uralkodik, az

bön állna. Ennek fényében talán meghökkentőnek tűnhet, hogy néha Hobbesot a *liberális állam* koncepciójának egy korai képviselőjeként szokták időnként emlegetni (ld. Ludassy, 1999). Nevezetesen Hobbesnál még ez az abszolút hatalommal bíró uralkodó is végső soron racionális cselekvő, aki a kelletténél jobban nem nyúl bele alattvalóinak magánszférájába, mert tudja, hogy ha túlzottan zsarnokoskodóvá válik, akkor az alattvalók egy ponton fellázadnának ellene. Másfelől az ilyen típusú racionalitás alapjain megfogalmazott törvényrendszer – amelynek elsődleges célja, hogy fenntartsa a rendet, biztosítsa az alattvalók életét és magántulajdonát –, jelentős mozgásteret adnak az alattvalók számára, hogy a fennmaradó mozgásteret tetszésük szerint használják. Hobbesnál ugyanis az alattvalóknak *mindent szabad, amit a törvény nem tilt*. Ez az elv viszont a későbbi (modern formájában Spinozánál⁷ és Locke-nál megfogalmazott) liberalizmus klasszikus hívószava. Ebben a vonatkozásban alapvetőnek kell tartanunk a szuverenitás modern elméleteinek megszületését. Mindenekelőtt két, a 16., illetve a 17. századhoz kötődő szerzőt kell kiemelnünk: a szuverenitás fogalmát mintegy „belülről” meghatározó Jean Bodint (1987), valamint a szuverenitás jelenségét kívülről, a nemzetköziség álláspontja felől megközelítő Hugo Grotiust (1999). Bodin, a *Hat könyv a köztársaságról* c. művében, azt vizsgálta meg részletesen, hogy melyek az állam egységét és integritását megerősítő politikai döntéshozó, a „szuverén”⁸ pontos jogkörei és legitim intézkedési szférája, melyek egyúttal az államnak más államoktól való függetlenségét is kifejezik. Ilyen jogosítványok voltak többek között a törvények alkotása, módosítása, eltörlése, a háború indításának és a béke kötésének a joga, *államközi szövetségek kötése és felbontása*, a főbb állami tisztviselők kinevezése, leváltása, valamint a felettük való bírászkodás, adók kivetése, az adók mértékének megállapítása, adott esetben az adófizetés alól való felmentés, a kegyelem joga, a bíró ítéletek felülbírálata, pénz kibocsátása, továbbá a pénz értékének – érctartalmának – a meghatározása, végül, de nem utolsó sorban, az alattvalói hűségeskü követelésének a joga. Bodin számára a szuverén mindenekelőtt

---

erőszakos halál veszélye fenyeget, s az ember élete magányos, szegényes, csúnya, állatias és rövid” Hobbes 1999, 168-169.

7 Spinozánál mindenekelőtt: Spinoza 2002.

8 A szó – *souverain* (uralkodó, feljebbvaló) – eredetileg a francia uralkodó megszólítása volt.

funkciójában volt érdekes, mint aki a politikai közösség lényegét és az állam önállóságát testesíti meg. Az állam önállósága többek között azt jelentette számára, hogy más államok nem szólhattak bele abba, hogy a szuverén, az állam vezetője, aki ily módon a „szuverenitás”, tehát az állami függetlenség megtestesítője, hogyan gyakorolja a korábban felsorolt jogköröket, funkciókat.

Hugo Grotius *A háború és béke jogáról* című könyvében már nem ilyen „belső”, hanem leginkább külső, immáron a szó szigorú értelmében vett nemzetközi megközelítést alkalmaz. Grotius 1625-ben született művét részben az akkor bőven tartó, az 1568-ban kezdődő Nyolcvanéves Háború részeként értelmezhető Harmincéves Háború borzalmi motiválták; különösen, amikor könyvében a civil lakosság kíméletére szólította föl a háborúban álló feleket, valamint a hadifoglyokkal való emberséges bánásmód kívánatosságáról, szükségességéről írt. E tekintetben Grotius *az alapvető, egyetemes emberi jogokról* kibontakozó, nem olyan sokára John Locke munkásságával egyik lényeges kulminációs pontjához elérő modernkori diskurzus egyik fontos fejezetét alkotta meg művével. Grotius művében jelenik meg az alap gondolatként, hogy vannak olyan kardinális emberi jogok, melyek tértől és időtől függetlenül minden embert megilletnek, és amelyeket minden államnak tiszteletben kellene tartania, amennyiben azt akarják, hogy civilizált, emberi, emberséges államként tartsák őket számon; ha esik, ha fúj, ha háború van, ha béke. Grotius továbbá megfogalmazza azt a gondolatot, vagy inkább reményt (mely a 20. században a nemzetközi kapcsolatos idealista modellje egyik előzetes kifejtésének is tekinthető), hogy a szuverén államok előbb-utóbb, szépen-lassan megtanulják felismerni, hogy sokkal jobban járnak, ha konfliktusaikat, vitás pontjaikat racionális vagy legalábbis racionalitásra törekvő szerződések útján próbálják meg rendezni, illetve szabályozni. Grotius szerint ily módon lassanként az emberiség el fog érkezni egy olyan világállapotba, amikor szuverén nemzetek békés, a nemzetközi jog racionális elvei szerint szabályozott közössége alkotja majd a világot. Olyan elképzelésről van szó, melyet egy évszázaddal később a német felvilágosodás vezéralakja, Immanuel Kant fog újra felvetni és szisztematikusan kidolgozni *Az örök béke* című 1795-ös írásában (2019).

Ebben a fejlődési sorban a következő mérföldkőnek John Locke személye és munkássága tekinthető, aki a nemzetközi kapcsolatok

idealista teóriájának egy korainak tekinthető változatát adta elő, nagyon világos, rendkívül egyértelmű és határozott formában. Locke az *egyetemes emberi jogok* egyik legnagyobb hatású korai teoretikusai közé tartozik, aki munkásságával mind az európai,⁹ mind az Amerikában¹⁰ végbemenő felvilágosodásra felbecsülhetetlen, elképesztő mértékű hatást gyakorolt.

Locke – egyébként Hobbesszal szemben¹¹ – határozottan kiállt a hatalmi ágak szétválasztása mellett, egy olyan koncepció mellett, amelyet nem sokkal később, a 18. században, Montesquieu fog részletesen és valóban rendszeres formában kifejteni. Locke szerint a kormánynak a népet kell képviselnie, a szuverenitás lényegileg népszuverenitás, a kormányzat pedig a népnek, és mindenkor a népnek felelős; valamint a nép által mindig elszámoltathatónak kell lennie. Locke a liberális állammodell egyik első kifejezett teoretikusa. A nemzetköziiséget illetően Locke-nál is olyan remények fogalmazódnak meg, hogy az államok viszonya a racionalizálódás irányába tart, következtetésképpen az egész történelmi fejlődés a köztársaságok térhódításának,

9 A szakma – a Locke-kutatás – szinte teljes mértékűnek számító konszenzusa szerint Locke az európai – és bizonyos tekintetben amerikai – felvilágosodás alapító figurájának számít. Mivel Locke magánemberként kifejezetten vallásos személy volt – aki egyes műveiben is ilyenként nyilatkozott meg –, a nagy Locke-értelmező, John Dunn, ezért írja a következő szavakat: „Ha a felvilágosodás valóban az ő öröksége volt, aligha annak az örökségnek, amit maga után akart hagyni. Mindannyian az ő kudarcának a gyermekei vagyunk”. Dunn, 1992, 33. Ez arra utal – értelmezésem szerint –, hogy a felvilágosodás heveny vallásellenes tendenciáival, megnyilatkozásaival Locke aligha tudott volna azonosulni.

10 A szakirodalomban folytak viták arról, hogy John Locke mekkora befolyást gyakorolt az Amerikai Forradalomra és annak ideológiájára. Egy időben egyes kutatók elvetették, hogy jelentékeny mértékű hatásról beszélhetnénk (Oscar és Lilian Handlin, 1989), később azonban ezt az ítéletet felülbírálták, és ma megint az az átfogónak mondható szakmai álláspont, hogy Locke jelentékeny hatást fejtett ki Amerikában is, különös tekintettel az Amerikai Forradalom ideológiájának formálódására. Ld.: Uzgalis 2022a; 2022b.

11 Azzal a gondolattal szemben, hogy az emberek, az állampolgárok egyetlen személyre ruháznák rá a politikai közösségben a korlátlan, abszolút hatalmat, úgy, hogy az önvédelem természetes jogát leszámítva minden egyéb jogukról lemondanak, Locke a következő szavakat mondja: „Aki így gondolkodik (t.i. lemondana jogairól egy abszolút hatalommal rendelkező uralkodó javára, mint Hobbes feltételezi), az azt képzei: az emberek olyan balgák, hogy nagy gonddal igyekeznek elkerülni azokat a bajokat, amelyeket a görények vagy a rókák okozhatnak nekik, viszont belenyugszanak abba, hogy oroszlánok fálják fel őket”. Locke, 1986, 101-102.

valamint a köztársaságok által alkotott globális és racionális államközösség irányába mutat.

A felvilágosodás szerzői között ez a perspektíva – a nemzetközi közösség racionalizálódásának idealista koncepciója – számított irányadónak. A hatalommegosztás elvét első ízben rendszeresen kidolgozó, és minden oldalról körüljáró Montesquieu-nél ez a gondolat nagyon reflektált, nagyon óvatosan megfogalmazott formában lelhető föl. Ami a jelen tanulmány – a szöveg második felében hangsúlyozottan civilizáció-elméleti orientációjú – célkitűzései szempontjából kiváltképpen releváns, az pont az a tényező, hogy Montesquieu politika- és társadalomelméleti fejtegetéseit *civilizáció-elméleti* töprengésekkel egészíti ki, és ebben a vonatkozásban az egyik első ilyen szerző volt. Nevezetesen, Montesquieu *A törvények szelleméről* c. könyvében (2000) olyan megfontolásokat tesz, hogy az éghajlat lényeges hatással van egy közösség politikai, társadalmi berendezkedésére és kultúrájára. A hűvösebb éghajlatokon élők inkább hajlamosak óvatosabb, racionálisabb mérlegelésre, a forróbb égövek lakói inkább hajlanak arra, hogy időnként túl gyorsan és túl szigorúan is hozzanak ítéletet.¹² Mindenesetre Montesquieu is a racionalitás gyorsabb-lasabb terjedésében bíz, mint a felvilágosodás legtöbb másik szerzője. A racionalitás fejlődésének ilyen terjedésének egyik legtisztább és leghatásosabb leírását mindenesetre a korábban említett Kant adja.

Kantnál a később idealistának mondott nemzetközi kapcsolatok-koncepció egyik legtisztább és legegységesebb korai kidolgozását találjuk. Nézetem szerint *Az örök béke* című alkotás Kant, 1781-ben¹³ végrehajtott kritikai és transzcendentális filozófiai fordulata empirikus és történelmi alkalmazásának is tekinthető, amennyiben a történelem egy részben apriori, szükségszerű törvényeket követő, részben mégis csak empirikusan végbemenő, és empirikus, esetlegességekben gazdag menetét szeretné feltárni, illetve leírni (ehhez: Marosán 2016). Kant, mint a felvilágosodás más gondolkodói, például Condorcet is,¹⁴ úgy gondolta, hogy a történelemben persze vannak visszaesések, vargabetűk és kitérők, de az emberiség mégis

---

12 Ha az éghajlat kultúra- és civilizáció-formáló hatásairól van szó, akkor a – nekünk – kortárs szerzők között mindenekelőtt Jared Diamond *Háborúk, járványok, technikák* c. könyvét kell kiemelnünk. Diamond, 2019.

13 Melyet A tiszta ész kritikájával valósított meg. Kant, 2018.

14 Ld.: De Condorcet, 1986.

csak egy racionális faj, néha nagyon fájdalmasan, de lassanként csak rájön, hogy a racionális diskurzus a dolgok megoldásának, a konfliktusok, nézeteltérések rendezésének hosszú távon leghatékonyabb módja. Az emberiség sokszor csupán a saját kárán képes tanulni, de az ember mégis csak tanulékony species, és megannyi fájdalmas bukattató után is, de hosszabb-rövidebb idő után rátalál az ésszerű problémamegoldásra. Ugyanez vonatkozik a nemzetközi kapcsolatokra is. Nyilván, véli Kant, rengeteg véres, kívülről tekintve végső soron ostoba és értelmetlen, mert az emberi gyarlóságból fakadó összetűzés, háborúskodás lesz a jövőben is; de egyre inkább az lesz az uralkodó megoldás, hogy az államok a fegyveres harc helyett megpróbálnak diplomáciai alapokon nyugvó megoldást találni, és a konfliktuskezelés erőszakos módja egyre inkább ki fog szorulni az államok egymáshoz való viszonyában. E folyamat végeredménye, Kant szerint, hasonlóképpen, mint korábban Hugo Grotiusnál, egy „világpolgári állapot” lesz, amikor az államok egymásközi kapcsolatrendszerét teljesen ésszerű és morálisan is felelős nemzetközi, az államok egyetemleges egyetértésén nyugvó jogi elvek és törvények fogják szabályozni.

Nem sokkal Kant után Hegel, mindenekelőtt 1820-as¹⁵ *A jogfilozófia alapvonalai* című művében, ezt a felfogást heves kritikának veti alá (1983). Hegel visszatér a hobbesi koncepcióhoz, amely szerint az államok egymáshoz képest a természeti állapot viszonyában vannak, tehát az örökös hadiállapotban. Hegel szerint az államokhoz képest nincs olyan magasabb, elfogulatlan, objektív *világi* instancia, amely egyértelműen, tárgyilagosan és kiegyensúlyozottan volna képes megítélni az államok vitáit – legfeljebb egy transzcendens instancia, *nevezetesen Isten*. A mű végén található szójáték – „die Weltgeschichte ist das Weltgericht”, „A világtörténelem a világ fölött mondott ítélet/ Végítélet”, ami egyébként eredetileg korábban Friedrich Schiller 1786-os, „Reznáció” című versében hangzik el – pontosan erre utal. Az államok vitájában Istennek kell döntenie. Ezzel Hegel egy régi politikaelméleti koncepcióhoz tér vissza, nevezetesen a *politikai teológia* modelljéhez;¹⁶ ami azonban előfeltételezi a metafizikai hitet és

15 A mű eredeti címdalán 1821-es dátum szerepel, de a mű maga ténylegesen 1820-ban keletkezett.

16 Ez a modell mindenesetre a 20. században is tovább élt, a legismeretesebb módon Carl Schmittnél. Ehhez: Schmitt, 2023.

reményt, hogy a történelmet mégis csak az isteni gondviselés vezérli. Hegel hitt abban, hogy a történelem a szabadság és az ésszerűség terjedése, de ehhez hozzátette azt is, hogy szerinte államok konfliktusában rá kell bízunk magunkat az abba vetett hitre, hogy az ilyen konfliktusokban a történelemnek kell döntenie, és ez a „döntés” végső soron egy ésszerű mechanizmust vagy eljárást (a gondviselés aktusát) tükröz.

Hegel is tehát, Hobbeshoz hasonlóan, egy jellegzetesen realista álláspontot képviselt – az isteni gondviselés történelemvezérlő erejének metafizikai előfeltevése mellett. Ehhez azonban rögtön hozzá kell tenni azt is, hogy Hegel nagyon sajátos felfogást képviselt azzal kapcsolatban, hogy az egyes népek kollektív identitása (a „néplélek”) hogyan alakul ki. Ez Hegelnél egy sajátos *konstrukciós* folyamat, mely interszubjektív (tehát szociális vonatkozású) diszkurzív (a nyelvi, társas érintkezésen, eszmecserén alapuló) eseménysorozatok sokaságát öleli föl; tehát egy lényegileg diszkurzív és interszubjektív megalapozottságú *konstrukció*. Bizonyos módon a néplélek, mint egy adott politikai-társadalmi közösség kollektív identitása, Hegelnél egy *társadalmilag konstruált realitás*. Ami Hegelt egyértelműen a nemzetközi kapcsolatok konstruktivista irányzatához köti. A „néplélek” Oswald Spengler a *Nyugat alkonya* című művében is tetten érhető, amit Spenglernél tárgyalunk részletesen.

Végezetül, a nemzetközi kapcsolatok modern, 20. századi elméletei felé vezető úton, még egy szerzőt kell megemlítenünk, és ő Karl Marx, aki általában a történelmet, és szűkebben a nemzetközi kapcsolatokat formáló tényező közül különösen a gazdasági faktorok szerepét emelte ki, de legalább ennyire fontos célkitűzése volt a társadalmi folyamatokat nemzeti és nemzetközi szintéren egyaránt átjáró hatalmi struktúrákat a felszínre hozza, és azok működését láthatóvá tegeye (pl. Marx és Engels, 1976; Marx, 1975). Az ideológiakritikával együtt ez, úgy vélem, némely ponton Marxot a későbbi *neorealisták* egyik korai előfutárává teszi.

A nemzetközi kapcsolatok legfontosabb 20. századi modelljei és igazodási pontjai

Ahogy láthattuk, a nemzetközi kapcsolatok 20. századi elméletei a legkevésbé sem a „semmiből” érkeztek, hanem komoly előzményekkel rendelkeztek, amelyek egyes értelmezések szerint egyenesen az antikvitásba, az ókorba nyúltak vissza, de – mint láttuk – minimum az újkori politika- és államelméleti szerzők között zajló diskurzusba. Nem véletlenül azonban a 20. században tudtak ezek az elméletek igazi alakjukban kikristályosodni, illetve nem véletlenül tudott a nemzetközi kapcsolatok kérdésköre körülhatárolt, független és önállóan kutatható akadémiai diszciplínává válni. Nevezetesen, a 20. század elejére a szó szigorú értelmében vett globalizációnak nevezhető, első ízben talán Marx és Engels által megragadott és leírt¹⁷ folyamat első nagyobb fázisa lezárult. A század elejére kisebb-nagyobb szuverén államok alkotta, feszültségteli rendszerré nőtte ki magát a világ, amelyben a nagyobb hatalmak regionális, vagy adott esetben globális hegemoniára törekedtek, és a kisebb-nagyobb államok és államközi szövetségek is kényszerítve, de legalábbis erőteljesen motiválva érezték magukat, hogy egyik vagy másik regionális, vagy akár globális méretű hatalomhoz csatlakozzanak valamiféle szövetségszerű (vagy explicit szövetség) formájában.

---

17 A Kommunista Kiáltványban. „Az egyre kiterjedtebb piacnak a szüksége, amelyen termékeit eladhatja, végigkergeti a burzsoáziát az egész földgolyón. Mindenüvé be kell magát fészkelnie, mindenütt be kell rendezkednie, mindenütt összeköttetéseket kell létesítenie. A burzsoázia a világpiac kiaknázása által valamennyi ország termelését és fogyasztását kozmopolitává formálta. A reakciók nagy bánatára kihúzta az ipar lába alól a nemzeti talajt. Az ősi nemzeti iparok elpusztultak és napról napra pusztulnak. Új iparok szorítják ki őket, amelyeknek meghonosítása minden civilizált nemzet életkérdésévé válik, olyan iparok, amelyek már nem hazai nyersanyagot dolgoznak fel, hanem a legtávolabbi égővek nyersanyagát, és amelyeknek gyártmányait nemcsak magában az országban, hanem a világ minden részén fogyasztják. A régi, belföldi termékekkel kielégített szükségletek helyébe újak lépnek, amelyeknek kielégítésére a legtávolibb országok és éghajlatok termékei kellenek. A régi helyi és nemzeti önellátás és elzárkózottság helyébe a nemzetek sokoldalú érintkezése, egymástól való sokrétű függése lép. És ez így van nemcsak az anyagi, hanem a szellemi termelésben is. Az egyes nemzetek szellemi termékei közkinccsé válnak. A nemzeti egyoldalúság és korlátoltság mindinkább lehetetlenné válik, és a sok nemzeti és helyi irodalomból világirodalom alakul ki.” (Engels és Marx, 1959, 445).

Hozzá kell tennünk azt is, hogy a 20. század második felétől a vesztfáliai-rendszer csorbát szenvedett, többek között a nemzetközi szervezetek (pl. az ENSZ, a NATO, az Európai Közösség - Európai Unió, egy ideig működő Varsói Szerződés vagy a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa), majd a nem kormányzati - civil - szervek (non-governmental organization - NGO), transznacionális vállalatok létrejöttével. De napjaink nemzetközi rendszerében továbbra is jelen van a vesztfáliai-elv.

Ez az a kontextus, amelyben az akadémiai diskurzusban is égető kérdéssé vált, hogy empirikusan is alátámasztható, adott esetben kutatható, jó esetben empirikus előrejelzéseket tenni képes módon értelmezzék és jól körülhatárolható modellekkel lássák el az államok és államszövetségek közti viszonyokat, illetve a köztük zajló folyamatokat.

A huszadik században megszülettek a nemzetközi kapcsolatok főbb, máig irányadónak számító modelljei, úgy is mint az idealizmus, realizmus, neorealizmus és konstruktivizmus.¹⁸ Ezek, nézeteink szerint, az akadémiai vitákon túl bizonyos történelmi helyzetekre és fejleményekre történő reakcióként, illetve reflexiókként is érthetőek. Az akadémiai diskurzus szervesen összefonódott a történelmi események megértésének, kritikai feldolgozásának a folyamatával; ebben a részben elméleti, részben gyakorlati-politikai térben formálódott az előbb felsorolt négy nagyobb, valamint a többi kisebb, kevésbé elterjedt koncepció.

Az *idealizmus* úgy is értelmezhető, mint az első világháború, vagy, ahogyan a korabeli köznyelvben emlegették, „A Nagy Háború” borzalmaira adott reakció. Eszerint a nemzetközi kapcsolatokban első-sorban a racionális, végső soron mindenkinek kedvező megoldásokra kell törekedni. A háborúk, a fegyveres konfliktusokig fajuló összetűzések csupán a nem kellőképpen racionális attitűdöknek a következményei. Ha a politikai aktorok megtanulnának kellően racionálisan mérlegelni, viselkedni, akkor a háborúk, és olyan szerencsétlen körülmények is, mint a szegénység, eltűnnének a földről. Az emberiségnek több racionalitásra van szüksége, nemzeti szinten éppúgy,

---

18 Egyebek is vannak, itt csupán a leginkább bevettnek és irányadónak számítókat emeltük ki. De szoktak beszélni a nemzetközi kapcsolatok neoliberális, posztliberális, kifejezetten marxista (idesorolva pl. Immanuel Wallersteint), funkcionalista, posztkolonialista, posztmodern stb. elméleteiről is.

mint a nemzetközi porondon. Az idealisták közé sorolnak többek között olyan személyeket, mint Woodrow Wilson vagy John Maynard Keynes.¹⁹

A realisták a '30-as években kezdték el egyre intenzívebben feszegetni az idealista alapvetés jogosultságának vagy legalábbis maradéktalan érvényiségének a kérdését. Az irányzat egyik meghatározónak számító képviselője, Edward Hallett Carr a következő szavakkal utalt az idealistákra 1939-ben megjelent, *Húsz év válság (Twenty Years Crisis)* c. könyvében: „a vágyat a gondolkodás, az általánosítást a megfigyelés fölé helyezték” (ld. Egedy, 2011, továbbá: Carr, 1946, 8). A realisták szerint általában a nemzetközi folyamatok leginkább hatalmi játszmányokról szólnak, a hatalmi politikáról. Egyik szereplő próbálja saját súlyát növelni a nemzetközi színtéren a többi rovására, illetve úgy bevonzani szövetségeket, hogy szövetségeseivel együtt ő dominálhasson a leginkább a világon, a többi szereplővel szemben; és szövetségeseivel szemben is egy adott ország szeretne minél inkább túlsúlyba kerülni; még akkor is, ha diplomáciai és sajtónyilatkozatok szintjén mást is mond, és baráti, sőt, testvéri viszonyokat emleget nép és nép között. A realisták tehát bizonyos módon egy machiavelliánus, hobbesiánus paradigma elemeit viszik tovább, a nemzetközi politika formálódásában mindenekelőtt a hatalmi dinamikát, a hatalmi játszmákat kiemelve.²⁰

A második világháború után egyre több kihívás és kritika érte a realista megközelítéseket. Egy idő után a realizmus egyik fontos eleme vált alapvetően kérdésessé: nevezetesen kritikusai szerint a realisták nem fordítottak kellő figyelmet az államok belső viszonyaira és szerkezetére; az államokat mintegy „biliárdgolyóknak” tekintették, amelyek összeütköznek egymással, mint a biliárdgolyók a biliárdasztalon, és amelyeket a hatalmi dinamika sajátos törvényei mozgatnak egymással szemben, vagy éppen kényszerítik egymás mellé. Bírái szerint a realisták az államokat alapvetően *homogénnak* látták.

19 Ehhez ld.: Markwell, 2006, 3. „Idealisták’ alatt értünk olyan szerzőket, mint például Sir Alfred Zimmern, S. H. Bailey, Philip Noel-Baker és David Mitrany az Egyesült Királyságokban, valamint James T. Shotwell, Pitman Potter és Parker T. Moon az Egyesült Államokban.” Hedley Bulltól idézi John Markwell.

20 Itt persze sarkítunk. Nagyon sok árnyalat és átmenet létezett és létezik minden elméletcsoportban. Edward Hallett Carr pl. a marxizmussal rokonszenvezett. Ld. Egedy, 2011.

Ez vezetett a realizmus újrafogalmazásához és újraalapításához a neorealizmus formájában, mindenekelőtt a hetvenes években, amely időnként mikroszkopikus jellegű elemzéseket szentelt az államok belső viszonyainak, és a nemzetközi kapcsolatok, illetőleg viszonyok alakulásában, alakításában egyre jobban hangsúlyozta a *gazdasági tényezők* szerepét.²¹ Mindemellett a hatalmi dinamika szerepét továbbra is kiemelik, és nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy a világrendszer egyes szereplői hogyan próbálják saját biztonságukat növelni amellet, hogy a többi szereplő félelmét viszont ne növeljék; a rendszer saját fenyegető tényezőjeként működő kollektív bizalmatlanságot, nyersen fogalmazva, kollektív paranoiát féken tartásuk. Olyan szerzőket kell itt megemlítenünk, mint Robert Gilpin (1984) és Kenneth Waltz (1979).

A neoliberálisok és neorealisták vitájában, mely döntően a nyolcvanas és kilencvenes években zajlott, némiképp a realisták és idealisták vitája tért vissza. A neoliberálisok (pl. Keohane, 1984) szerint a demokratikus államok viszonyában nem annyira hatalmi harcok érvényesülnek, szemben a realisták és neorealisták elképzeléseivel szemben, a liberális és demokratikus államoknak nem érdekük egymás pozícióinak gyengítése, hanem inkább az, hogy ez az intézményrendszer – alkalmasint egymással többé-kevésbé szorosan együttműködve – terjedjen el a világon. Talán nem teljesen jogosulatlan az értelmezés, hogy részben ebből a vitából, vagy ehhez a vitához bizonyos mértékig kapcsolódva született meg a *konstruktivizmus*, amely szerint a nemzetközi kapcsolatok gondolata gyakorlatilag egy *társadalmilag konstruált realitásra utal*. A konstruktivisták (pl. Wendt, 1999)²² kritizálták azt a felfogást, mely szerint a nemzetközi kapcsolatok magyarázható volna kizárólag vagy döntően strukturális, illetve intézményi alapokon. Ők ezzel szemben pontosan *a belső tényezők*

21 Ezért is említettük korábban Karl Marxot a neorealisták előfutáraként.

22 Megint csak: terjedelmi okokból nem tudunk részletesebb elemzésekbe bocsátkozni, de egy egész sor szerzőt szokás közvetlenül ide – vagy legalábbis a nemzetközi kapcsolatok konstruktivista elméletének vonzáskörébe – sorolni, úgy is mint: Emanuel Adler, Michael Barnett, Thomas J. Biersteker, Mark Blyth, Jeffrey T. Checkel, Martha Finnemore, Ernst B. Haas, Peter M. Haas, Ian Hacking, Ted Hopf, Peter J. Katzenstein, Margaret Keck, Judith Kelley, Friedrich Kratochwil, Richard Ned Lebow, Daniel H. Nexon, Qin Yaqing, Nicholas Onuf, Erik Ringmar, Thomas Risse, John Ruggie, Chris Reus-Smit, Kathryn Sikkink, J. Ann Tickner, Ole Wæver, Alexander Wendt.

szerepét, a kultúrát és az eszméket hangsúlyozták. Ezek, a konstruktivisták szerint, maguk is konstrukciók, és a politikai döntéshozatal, a nemzetközi kapcsolatok korábban inkább rigidebbnek, merevebbnek tekintett realitása (mely ebben a keretben egy nagyon is rugalmas, képlékeny, egyes megközelítésekben egyenesen folyékony realitás lesz) csak ebből fog kiemelkedni. Ezt már átvezetésnek is tekinthetjük tanulmányunk következő részéhez, mely a politikai döntéshozatal és a nemzetközi kapcsolatok civilizációs hátterére, illetve alkalmasint az egész problémakör civilizáció-elméleti megközelítésére szeretne majd összpontosítani.

Végül, míg tanulmányunk következő, bizonyos szempontból központinak is tekinthető részére áttérnénk, mindenképpen meg kell még említenünk itt Immanuel Wallerstein (1983, 2010) bizonyos fokig *marxista* inspirációjának tekinthető *világrendszer-elméletét*. Eszerint a világ és a nemzetközi kapcsolatok dinamikáját jelentős részben a tőkefelhalmozás és a hatalomkoncentráció, illetve a hatalmi terjeszkedés logikája határozza meg. Eszerint a nemzeti államokat nem lehet alapegységeknek tekinteni, hatalmi és tőkés konglomerátumok, szorosabb-lazább csoportok léteznek. A világot három nagyobb régióra kell osztanunk: centrum, félperiféria és periféria. A centrumországokat leginkább saját pozíciójuk biztosítása vezérli, és gyakran zérusösszegű játszmák mennek végbe gazdasági és politikai tekintetben egyaránt a centrum és periféria között: a centrumországok úgy tudnak gyarapodni és fejlődni, hogy erőforrásokat, értékeket vonnak el a perifériától, illetve negatív externáliákat (pl. hulladék, hulladékfeldolgozás, környezetkárosító termelési tevékenységek, mesterségesen alacsonyan tarott árú munkaerő) szerveznek ki a perifériás országokba.

Irodalomjegyzék

- Bodin, Jean (1987): *Az államról*. Budapest, Gondolat kiadó.
- Carr, Edward Hallett (1946): *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London, Macmillan & Co. Ltd.
- De Condorcet, Marie Jean Antoine Nicolas (1986): *Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története*. Budapest, Gondolat kiadó.

- Diamond, Jared (2019): *Háborúk, járványok, technikák*. Budapest: Akkord kiadó.
- Dunn, John (1992): *Locke*. Budapest, Atlantisz kiadó.
- Egedy Gergely (2011): *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. A tudományág rövid története*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Elias, Norbert (1987): *A civilizáció folyamata*. Budapest, Gondolat kiadó.
- Engels, Friedrich és Marx, Karl (1959): A Kommunista Párt Kiáltványa. Budapest, Kossuth kiadó. (In: Marx-Engels Művei, 4. kötet, 437-470).
- Engels, Friedrich és Marx, Karl (1976): *A német ideológia*. Budapest, Kossuth kiadó. (Marx-Engels Művei, 3. kötet).
- Ferguson, Niall (2023): *Civilizáció. A Nyugat és a többiek*. Budapest, Scolar kiadó.
- Garst, Daniel (1989): Thucydides and Neorealism. In: *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 1 (Mar., 1989), pp. 3-27.
- Gilpin, Robert G. (1984): The Richness of the Tradition of Political Realism. In: *International Organization*, 38:288-304.
- Grotius, Hugo (1999): *A háború és a béke jogáról*. Budapest, Attraktor / Pallas stúdió.
- Handlin, Oscar és Handlin, Lilian (1989): Who Read John Locke? Words and Acts in the American Revolution. In: *The American Scholar*, Autumn 1989, Vol. 58, No. 4 (Autumn 1989), pp. 545-556.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1966): *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Budapest, Akadémiai kiadó.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1983): *A jogfilozófia alapvonalai*. Budapest: Akadémia kiadó.
- Hobbes, Thomas (1999): *Leviatán*. Budapest, Kossuth kiadó.
- Huntington, Samuel (2019): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa kiadó.
- Inglehart, Ronald és Welzel, Christian (2005): *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (2018): *A tiszta ész kritikája*. Budapest, Atlantisz kiadó.
- Kant, Immanuel (2019): *Az örök béke*. Budapest, Helikon kiadó.
- Keohane, Robert (1984): *After Hegemony: Cooperation and Discord*

- in the World Political Economy*. Princeton, Princeton University Press.
- Locke, John (1986): *Értekezés a polgári kormányzatról*. Budapest, Gondolat kiadó.
- Ludassy Mária (1999): *Leviatán - természetünk mesterséges szörnyszülőtte*. In: Thomas Hobbes: *Leviatán*. Budapest, Kossuth kiadó, 7-66.
- Machiavelli, Niccoló (1978): *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről*. In: *Machiavelli Művei, I. kötet*. Budapest, Európa kiadó, 87-442.
- Machiavelli, Niccoló (2024): *A fejedelem*. Budapest, Trubadúr Könyvek Kiadó.
- Marosán Bence (2016): *Az örök béke mint transzcendentális eszmény – Kant és Hegel vitája a véges és a végtelen racionalitásról*. In: Tánzos Péter és Varga Rita (szerk.): *„...amennyiben szellemi lények vagyunk” – Tanulmányok Immanuel Kant aktualitásáról*. Budapest, L’Harmattan, 169-178.
- Marx, Karl (1975): *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*. Budapest: Kossuth kiadó.
- Markwell, Donald (2006): *John Maynard Keynes and International Relations: Economic Paths to War and Peace*. Oxford, Oxford University Press.
- Montesquieu (2000): *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris kiadó.
- Nietzsche, Friedrich (2004): *Körszerűtlen elmélgedések*. Budapest: Atlantisz kiadó.
- Onuf, Nicolas (1989): *World of our Making*. Columbia, University of South California Press.
- Romsics Gergely (2009): *A lehetetlen művészete - Diplomácia, erőegyensúly és vetélgedés a klasszikus realizmus elméletében*. Budapest: Osiris kiadó.
- Schmitt, Carl (2023): *Katolicizmus és politika*. Budapest, Szent István Társulat.
- Spengler, Oswald (1994): *A Nyugat alkonya I-II*. Budapest, Európa kiadó.
- Spinoza, Benedictus (2002): *Teológiai-politikai tanulmány*. Budapest, Osiris kiadó.
- Toynbee, Arnold J. (1971): *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Gondolat kiadó.

- Thuküdidész (2006): *A peloponnészoszi háború*. Budapest, Osiris kiadó.
- Uzgalis, William (2022a): John Locke. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Hyperlink: <https://plato.stanford.edu/entries/locke/index.html> (Utolsó hozzáférés: 2024. november 1.).
- Uzgalis, William (2022b): The Influence of John Locke's Works. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Hyperlink: <https://plato.stanford.edu/entries/locke/influence.html> (Utolsó hozzáférés: 2024. november 1.).
- Wallerstein, Immanuel (1983): *A modern világgazdasági rendszer kialakulása. A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században*. Budapest, Gondolat kiadó.
- Wallerstein, Immanuel (2010): *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Budapest, Eszmélet Alapítvány, L'Harmattan kiadó.
- Waltz, Kenneth (1979): *Theory of International Politics*. Reading, MA, Addison-Wesley.
- Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Zsinka, László (2022): „A „vesztfáliai állam” születése – a területi állam hatalmi technikái a kora újkorban”. In: *A nemzetközi rendszer alakváltozásai a 21. század elején. Tanulmányok Rostoványi Zsolt 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, pp. 317-332.

Publikálás a Business & Diplomacy Review folyóiratban

A folyóirat az alábbi témákhoz kapcsolódó kéziratokat fogad be lektorálásra:

- gazdaság,
- kereskedelem,
- pénzügyek,
- nemzetközi kapcsolatok,
- diplomácia,
- nemzetközi kommunikáció
- társadalomtudományok;
- közgazdasági tudományok.

A tanulmány absztraktja minden esetben angol nyelvű. A tanulmány magyar vagy angol nyelvű, amelynek terjedelme 30 000–40 000 leütés (az absztrakttal együtt).

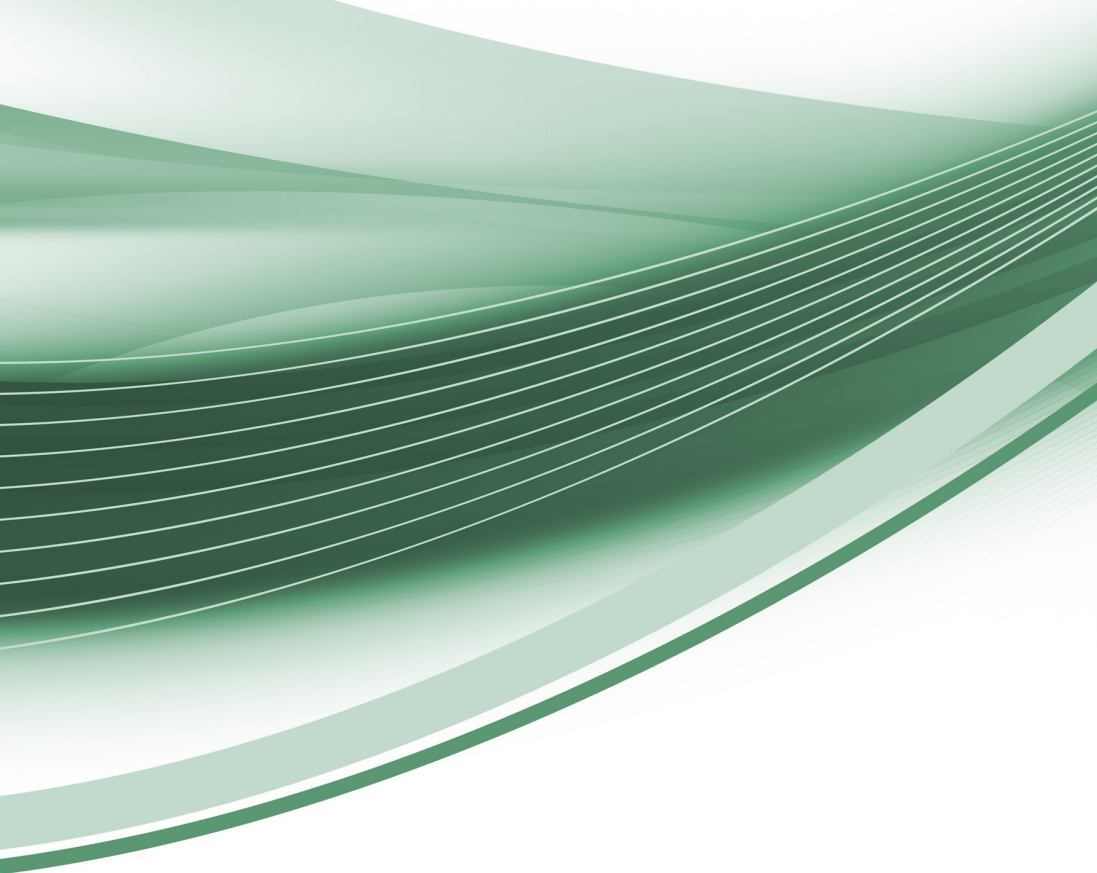
A kéziratok előzetes befogadásának feltételei:

- a kézirat és annak szerzői megfelelnek a folyóirat etikai szabályainak;
- a kézirat, illetve ahhoz tartalmában nagyon hasonló tanulmányt még nem publikálták;
- a benyújtott kézirat megfelel a formai követelményeknek.

A folyóirat a szerzőknek tiszteletdíjat nem fizet. A folyóirat minden egyes befogadott kézirat esetében kettős vaklektorálást alkalmaz, ami azt jelenti, hogy az anonimalizált anyagot a szerzők által nem ismert lektorok értékelik. A folyóirat csak abban az esetben fogad be kéziratot publikálásra, ha azt mind a két vaklektor publikálásra ajánlja, és vaklektor(ok) által kért javításokat/kiegészítéseket a szerző(k) végrehajtotta/ák. Amennyiben az egyik lektor javításokkal publikálásra ajánlja a kéziratot, míg a másik nem, akkor a javítások után a témában jártas újabb vaklektornak kell értékelnie az anyagot. Akkor minősül egy tanulmány tartalmában nagyon hasonlóknak egy korábbi tanulmányhoz képest, ha azok egyezősége 60% felett van. A szerzők minden egyes esetben kötelesek a vaklektorok által írt kifogásokra/javaslatokra tételesen írásban reagálni.

Information in English:

<https://uni-bge.hu/en/business-diplomacy-review>

Kiadja: Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest

ISSN 3004-0116
HU ISSN 3004-0116